

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

УДК 373.3.016:811.161.2 271 37.02

ОЛЬГА РУСАКОВА

olga_rusakova@ukr.net
кандидат філологічних наук, доцент
Коломийський навчально-науковий інститут
Прикарпатського національного університету імені В. Стефаніка,
м. Коломия, вул. Лисенка, 8

ОЗНАЙОМЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМ БАГАТСТВОМ РІДНОЇ МОВИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Розкрито особливості вивчення фразеологізмів української мови в початковій школі. Розглянуто теоретичні аспекти досліджень провідних науковців щодо оволодіння учнями фразеологічними зворотами. Визначено специфіку традиційної системи навчання фразеологічних одиниць на уроках української мови. Проаналізовано навчальні програми та підручники з української мови для початкової школи, опрацьовано вправи, які є основою оволодіння фразеологічним матеріалом. З метою визначення ефективності вправ і рівня фразеологічних умінь учнів проведено констатувальний експеримент, у результаті якого виявлено недостатню ефективність традиційних підходів, порушення принципу систематичності навчання, низький рівень фразеологічних знань, умінь та навичок учнів. На основі синтезу передового педагогічного досвіду та власних міркувань сформовано комплекс вправ для підвищення рівня якості фразеологічних умінь молодших школярів. Комплекс вправ уведено в зміст навчання української мови експериментального класу. На формуальному етапі систему вправ інтегровано в структуру начального матеріалу уроків. Після здійсненої роботи проведено контрольний експеримент, який показав значно вищий рівень якості засвоєння фразеологічних знань учнями експериментального класу. Визначено ефективність розробленої системи вправ, підтверджено доцільність впровадження запропонованої системи у процес навчання української мови в початковій школі.

Ключові слова: початкова школа, фразеологізм, комплекс вправ, експеримент.

ОЛЬГА РУСАКОВА

кандидат филологических наук, доцент
Коломыйский учебно-научный институт
Прикарпатского национального университета имени В. Стефаніка,
г. Коломия, ул. Лысенко, 8

ОЗНАКОМЛЕНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИМ БОГАТСТВОМ РОДНОГО ЯЗЫКА: (ЗА МАТЕРИАЛАМИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)

Раскрыты особенности изучения фразеологизмов украинского языка в начальной школе. Рассмотрены теоретические аспекты исследований ведущих ученых по овладению учащимися фразеологическими оборотами. Определена специфика традиционной системы обучения фразеологических единиц на уроках украинского языка. Проанализированы учебные программы и учебники по украинскому языку для начальной школы, обработано упражнения, которые являются основой овладения фразеологическим материалом. С целью определения эффективности упражнений, уровня фразеологических умений учащихся проведено констатирующий эксперимент, в результате которого выявлено недостаточную эффективность традиционных подходов, нарушение принципа систематичности обучения, низкий уровень фразеологических знаний, умений и навыков учащихся. На основе синтеза передового

педагогического опыта и собственных соображений сформирован комплекс упражнений для повышения уровня качества фразеологических умений младших школьников. Комплекс упражнений введено в содержание обучения украинскому языку экспериментального класса. На формовочном этапе систему упражнений интегрировано в структуру учебного материала уроков. После проведенной работы проведен контрольный эксперимент, который показал более высокий уровень качества усвоения фразеологических знаний учащимися экспериментального класса. Принимая во внимание результаты исследования, определена эффективность разработанной системы упражнений, подтверждена целесообразность внедрения предложенной системы в процесс обучения украинскому языку в начальной школе.

Ключевые слова: начальная школа, фразеологизм, комплекс упражнений, эксперимент.

OLHA RUSAKOVA

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Kolomyia Institute of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Kolomyia, Lysenko 8 Street

INTRODUCTION OF THE NATIVE LANGUAGE PHRASEOLOGICAL DIVERSITY TO PRIMARY SCHOOL: EXPERIMENTAL INVESTIGATION

The article reveals the peculiarities of learning phraseological units of the Ukrainian language at primary school. Theoretical aspects of leading scientists' investigations into pupils' knowledge of phraseological units are considered, specific features of the traditional system of teaching phraseological units in classes of Ukrainian are defined. The importance of learning the phraseological units as the tool of developing emotional as well as figurative writing and conversation is underlined. Ukrainian language curriculums and textbooks for primary schools are analyzed; exercises which are the basis for acquiring knowledge of the phraseological material are worked out. Verification experiment was aimed at determining the effectiveness of the exercises. As a result, lack of effectiveness of traditional methods and violation of the principle of systematic study, low level of phraseological units knowledge, habits and skills are revealed. The system of exercises for extension pupils' phraseological skills at primary school is created on the basis of progressive pedagogical synthesis, traditional methods of teaching and personal consideration. The exercises were included in the Ukrainian language curriculum for the experimental form. The system of exercises was integrated into the structure of the curriculum, systematic work based on the phraseology in the process of learning grammar and spelling of Ukrainian was carried out on the forming stage. The control experiment was conducted after the forming stage and it has shown a higher quality level of knowledge acquisition of phraseological units by pupils from experimental form. Taking into consideration the results of the investigation, the effectiveness of the elaborated system of exercises is proved and the expediency of using the new system in teaching process of Ukrainian at primary school is determined.

Keywords: primary school, phraseological unit, system of exercises, experiment.

Вивчення української мови є важливим етапом розвитку комунікативних компетенцій молодших школярів. Пошук шляхів збагачення словникового запасу слів – одне з перших завдань початкової школи, вирішення якого збільшує комунікативні можливості учнів, а вивчення таких виражальних засобів, як фразеологізми, увиразнює мовлення дітей, сприяє усвідомленню культури своєї нації та багатства рідної мови. Фразеологізми відображають реалії життя, а також лінгвоментальні особливості народу, емоційно забарвлюють образність у мовленні [3, с. 9]. Сучасна українська мова багата на фразеологізми. Певний набір цих мовних одиниць є невід'ємною частиною усного й писемного мовлення учнів молодшої школи. Однак відзначимо, що в активному словниковому запасі цих школярів перебуває незначна кількість фразеологічних сполук.

Сучасна методика збагачення мовлення учнів фразеологією будується на основі передового педагогічного досвіду й теоретичного мовознавства. Цінними є праці О. Потебні, Л. Скрипника, М. Стельмаховича, Г. Удовиченка, В. Ужченка, М. Пентилюк та інших [5; 8; 9]. Окремі шляхи збагачення мовлення учнів фразеологією української мови пропонували вчені І. Синиця, Г. Костюк, Г. Гребницький та ін. Особливості оволодіння фразеологічним багатством української мови в початковій школі є предметом праць таких дослідників, як В. Барабаш, Л. Роєнко, О. Лобчак, Е. Ігнатенко, Л. Соловець, М. Вашуленко [1; 6].

Однак, за нашими спостереженнями, у методиці навчання української мови недостатньо висвітлено аспекти роботи над збагаченням мовлення молодших школярів фразеологізмами. Потребують вдосконалення методичні рекомендації для вчителів щодо опрацювання та вивчення фразеологічного матеріалу на уроках української мови в початковій школі.

Мета статті полягає в аналізі особливостей традиційної системи навчання фразеологічних зворотів на уроках української мови в початковій школі, в описі результатів експериментальної роботи, проведеної у четвертих класах загальноосвітньої школи, й у визначенні шляхів істотного покращення знань та умінь учнів вільно використовувати фразеологізми у мовленнєвій діяльності.

Проаналізувавши програму та підручники з української мови для початкової школи, ми з'ясували, що на вивчення необхідного фразеологічного матеріалу виділена незначна кількість вправ, що, відповідно, не сприяє достатньому рівню засвоєння цих мовних одиниць молодшими школярами. Основна частина завдань з підручників спрямована на усвідомлення семантики фразеологічних одиниць, вправи на їх повноцінне вивчення зустрічаємо вкрай рідко. Головною проблемою цілеспрямованого формування фразеологічної компетентності молодшого школяра вважаємо порушення принципу систематичності навчання.

З метою визначення ефективності вправ, рівня фразеологічних умінь, а саме: пояснення значення фразеологізмів, знаходження їх у реченні, правильне вживання фразеологічних зворотів у мовленні, – нами було проведено констатувальний експеримент. Дослідження проводилось у четвертих класах Коломийської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 2 Івано-Франківської області в ІІ семестрі 2015–2016 н.р. 4–Б клас – експериментальний, 4–А – контрольний.

Експериментальна робота містила три варіанти завдань:

У поданих реченнях підкреслити фразеологізми.

Дати визначення стійким сполученням слів.

Скласти речення з поданими словами.

Початковою метою дослідження було виявлення в учнів вміння розпізнавати і знаходити фразеологічні звороти у тексті чи реченні. Тому в першому завданні експериментальної роботи учням запропоновано визначити в реченні фразеологічний вислів та підкреслити його.

У бланках, переданих учням, були такі речення:

Говорив Семен, що вони те і вміють, як теревені правити.

А Василько бешкетував, водив за носа батьків.

Від ранку джура крутився, як муха в окропі, щоб поїсти хоч увечері.

Не раз голова боліла, а за розум брався.

Дід у кузні протягнув: «Іване, зарубай на носі...».

З цим завданням успішно справилася тільки половина учнівського колективу. Були роботи, в яких учні не підкреслили жодну фразеологічну одиницю.

У другому завданні учні повинні були пояснити фразеологічні звороти. У завданні використали ті стійкі сполучення, які є в підручниках з української мови для початкових класів, а саме: показати, де раки зимують; цокотіти зубами; пекти раків; легкий на руку; дерти носа вгору; знати, як свої п'ять пальців; каламутити воду; ніде голці впасти; золоті руки; як сніг на голову. Таке завдання для школярів виявилось важким. Не всі учні справилися з поясненням значення фразеологізмів. Повні відповіді були рідкістю. Є й інші роботи, у яких завдання виконано неправильно або відповіді немає взагалі, за винятком кількох найпростіших зворотів.

У третьому завданні запропоновано скласти речення з поданими фразеологічними зворотами, значення яких учні вже з'ясували в попередньому завданні. Заздалегідь було обрано такі фразеологічні одиниці: цокотіти зубами; дерти носа вгору; пекти раків.

Результати третього завдання виявились невтішними. Повністю його виконала надзвичайно мала частина учнів (1,6 %). Деякі справились частково (11,8 %). Більшість учнів не склали речення із жодним сполученням слів (86,6 %). 36 % учнів склали речення неправильно, вживаючи фразеологізми у прямому значенні – як вільні сполучення слів.

Отже, можна зробити висновок, що введення фразеологічних зворотів у речення є для учнів дуже складним процесом, ніж, наприклад, розпізнавання у реченні чи пояснення їх значень. Більшість речень, складених учнями, скупі за змістом, прості за структурою. Окреслені помилки учнів пов'язані переважно з відсутністю знань або з неточністю розуміння семантики власне фразеологічної сполуки. Це пояснюється відсутністю роботи зі значенням

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

фразеологічних одиниць при їх вивченні. Зміни в цьому аспекті можуть відбутися лише тоді, коли вчителі будуть цілеспрямовано працювати з учнями над засвоєнням фразеологізмів.

На основі результатів проведеного констатувального зрізу складено графік якості знань учнів (у %) (див. рис. 1).

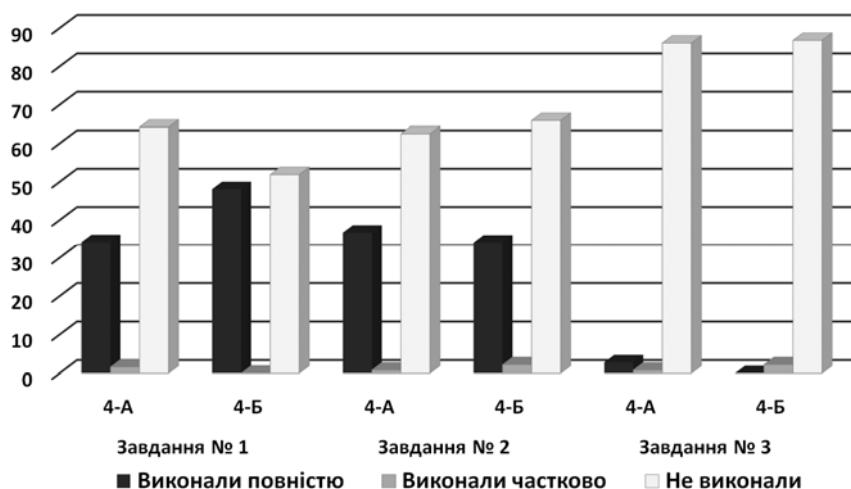

Рис. 1. Якість знань учнів.

Оцінювання якості знань відбувалося за такими рівнями:

Високий рівень: учень правильно визначає фразеологічні одиниці в реченні чи тексті, здійснює диференціацію між вільними сполученнями слів та фразеологічними зворотами; правильно пояснює значення всіх поданих фразеологізмів; володіє навичкою формулювання речень з використанням стійких сполучень слів.

Середній рівень: учень визначає та підкреслює більшість фразеологічних зворотів, запропонованих у реченні чи тексті; пояснює лексичне значення більшої частини стійких сполучень слів; частково вводить їх у речення.

Низький рівень: учень не може відшукати фразеологічну одиницю в реченні, відрізнити її від вільного сполучення слів, пояснити значення стійкої сполуки; у нього відсутні навички використання фразеологізмів у власному мовленні (див. табл. 1).

Таблиця 1

Рівень знань учнів

Клас	Кількість учнів з			Загальна кількість
	високим рівнем знань (%)	середнім рівнем знань (%)	низьким рівнем знань (%)	
4-А	24,6	4,5	70,9	100
4-Б	35,5	5,1	59,4	100

Експериментальне дослідження показало, що труднощі виникають переважно при визначенні семантики фразеологічного звороту. Враховуючи характер труднощів, ми пропонуємо такий комплекс вправ:

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

- вправи на знаходження фразеологічних одиниць у реченні (тексті) та їх виокремлення з-поміж вільних сполучень слів;
- вправи на встановлення лексичного значення фразеологічних одиниць;
- вправи на підбір синонімів та антонімів до поданих фразеологізмів;
- вправи у формі тестових завдань;
- вправи на вживання фразеологічних одиниць у мовленні молодших школярів.

Важливо було зацікавити учнів, показати практичне застосування фразеологізмів у писемному та усному мовленні.

Подаємо кілька прикладів вправ.

Вправа на знаходження фразеологічних одиниць у реченні (тексті) та їх виокремлення з-поміж вільних сполучень слів (тема уроку «Займенники 2-ї особи однини і множини»):

Прочитайте. Знайдіть фразеологізми та поясніть їх значення.

До нас у клас прийшла дівчинка. Вона була новенька. Вчителька підійшла до неї.

– Привіт. Мене звати Ольга Василівна. А тебе як?

– Я Софія.

– Чудове ім'я. Ти будеш першою Софією в нашому класі.

– Добре.

– Ти не соромся. Учні дуже дружні, розкажуть тобі про нас. А от ніхто так не вміє пекти раки, як Сашко – збреше й не почервоніє. А звідки ти приїхала?

– Із міста Мукачєво, що в Закарпатті. Учні класу, де я навчалася, показували відмінні результати, але часто зазнавались – задирали носа вгору.

– Не засмучуйся, я впевнена, що тобі сподобається в нашому класі.

Вправа на підбір синонімів та антонімів до поданих фразеологізмів (тема уроку «Неозначена форма дієслова»):

Замініть вислови правого стовпчика сполученнями слів з лівого.

Дуже тісно	Уникнути покарання
Добре провчити	Теревені правити
Працювати без зупинки	Голки в руки не брати
Говорити нісенітниці	Ніде голці впасти
Вносити розбрат	Показати, де раки зимують
Червоніти від сорому	Наче муха в окропі
Каламутити воду	Вийти сухим із води
Зовсім нічого не робити	Пекти раків

Вправа на вживання фразеологічних одиниць у мовленні молодших школярів (тема уроку «Змінювання дієслів за часами»):

Закінчіть речення, дібравши фразеологізм із довідки.

Злякавшись, Іванко швидко

Ти б краще матері допоміг, аніж

Забрехавшись серед друзів, Андрій

Дмитро уважно придивлявся та

... знали хлопці такі місця.

Устим із Мусієм підмовляють людей,

Довідка: Як свої п'ять пальців, каламутять воду, мотав собі на вус, наживав п'ятами, пече раків, байдики бити.

Вправи з фразеологічними одиницями можна застосовувати найрізноманітніші. Важливим є підпорядкування їх головним цілям – зацікавити учнів вивчати і вживати фразеологічні вислови в усному та писемному мовленні, формувати бажання і вміння збагачувати свій фразеологічний запас.

Комплекс вправ було уведено в зміст навчання української мови експериментального 4-Б класу. Після формувального етапу роботи учням двох класів (експериментального і контрольного) запропоновані такі ж типи завдань, як і на констатувальному етапі, проте в дещо зміненому вигляді. Контрольний експеримент мав за мету перевірити ефективність запропонованого комплексу вправ та визначити рівень знань, умінь і навичок учнів щодо засвоєння та вживання фразеологічних одиниць.

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

Після контрольного експерименту, перевірюючи роботи учнів, побудовано графік якості знань, умінь і навичок (див. рис. 2).

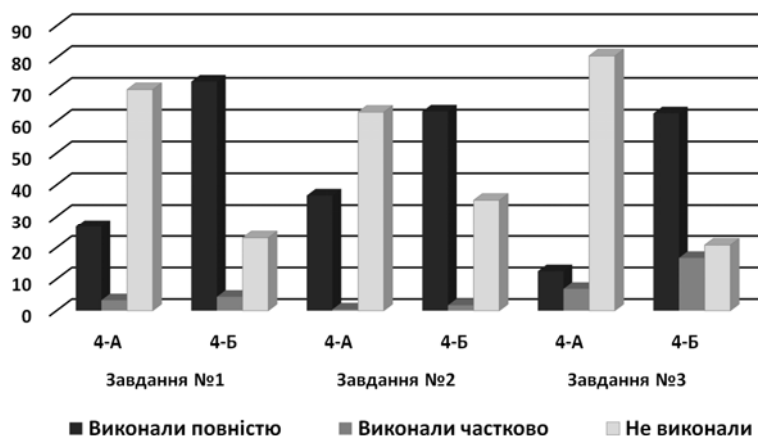

Рис. 2. Якість знань учнів.

На основі якісних показників знань учнів щодо вивчення фразеологізмів складено таблицю для визначення рівня знань, умінь і навичок учнів після контрольного експерименту (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень знань учнів

Клас	Кількість учнів з			Загальна кількість
	високим рівнем знань (%)	середнім рівнем знань (%)	низьким рівнем знань (%)	
4-А	25,3	3,5	71,2	100
4-Б	66	7,6	26,4	100

Отримані результати дають підстави говорити про те, що запропонований комплекс вправ сприяє кращому засвоєнню фразеологічних одиниць, розвитку образного мислення в учнів і це виявилось у зростанні рівня якості знань учнів експериментального класу.

Помилки й неточності у виконанні робіт учнів контрольного класу, на нашу думку, пов'язані передусім з нерозумінням образного змісту фразеологічних висловів, відсутністю навичок використання їх у мовленні. Недоліки у роботах деяких учнів експериментального класу можуть бути зумовлені тими ж причинами. Але разом з тим учні цього класу продемонстрували вищі якісні показники.

Відзначимо, що при порівнянні даних після констатувального експерименту рівень знань учнів контрольного й експериментального класів приблизно однаковий. При порівнянні даних після констатувального і контрольного експериментів бачимо, що якість знань учнів експериментального класу значно збільшилась, а якість знань учнів контрольного класу залишилася на тому ж рівні, що і була після констатувального експерименту.

Отже, в теорії і практиці навчання рідної мови значне місце займає проблема збагачення мовлення учнів фразеологічними одиницями, на розумінні змісту яких формується та удосконалюється образне сприйняття. У нашому дослідженні встановлено, що невід'ємною

частиною вивчення курсу української мови є робота над сприйманням переносного значення слів чи виразів, над розвитком необхідних комунікативних умінь і навичок особистості молодшого школяра.

Дослідивши сучасний стан проблеми збагачення мовлення учнів фразеологічними зворотами української мови, ми сформували систему вправ з орієнтовним фразеологічним мінімумом, яка дозволяє цілеспрямовано виробляти в учнів уміння та навички фразеологічної роботи, розвивати правильне, образне, емоційне мовлення молодших школярів. Такий спеціальний комплекс вправ із фразеології дає можливість інтегрувати стійкі сполучення слів до уроку мови, активізувати фразеологічний запас.

Беручи до уваги результати експериментального дослідження, можемо стверджувати, що запропонований комплекс вправ передбачає систематичну роботу з фразеології у процесі розгляду питань граматики та орфографії української мови, органічно пов'язує їх вивчення з розвитком фразеологічних умінь і навичок, розширює та збагачує словниковий запас учнів, сприяє емоційному спілкуванню рідною мовою, забезпечує знання та розуміння художніх творів української літератури. У результаті це забезпечує повноцінне засвоєння фразеології рідної мови та оволодіння навичками роботи з фразеологічним матеріалом, формування розвиненої особистості учня початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови у початковій школі : навч.-метод. посібник для студ. вищих навч. закладів / М. С. Вашуленко. – К.: Літера ЛТД, 2012. – 364 с.
2. Забужанська І. Характеристика англійських та українських фразеологізмів за колірним компонентом / І. Забужанська // Актуальні проблеми лінгвістики та методики викладання іноземних мов у вищому навчальному закладі та школі. – Вінниця, 2012. – С. 9–10.
3. Навчальна програма з української мови для 1–3 класів. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/ukrayinska-mova-1-3-klas.pdf>.
4. Навчальна програма з української мови для 4 класу. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/ukr-mova-ukr-4_1.pdf.
5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
6. Соловець Л. О. Фразеологізм як засіб формування культури спілкування молодших школярів / Л. О. Соловець // Початкова школа. – 2006. – № 6. – С. 19–22.
7. Стрілець С. Крилаті вислови. Фразеологізми / С. Стрілець // Початкова освіта. – 2014. – № 3. – С. 15–16.
8. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: В 2-х томах / Г. М. Удовиченко. – К.: Вид-во АН України, 1984. – Т. 1. – 304 с.; Т. 2. – 384 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студ. філол. фк-тів. вищих навч. закладів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.

REFERENCES

1. Vashulenko M. S. *Metodyka navchannia ukrainskoi movy u pochatkovii shkoli : navch.-metod. posibn. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [Methodology of Teaching the Ukrainian Language at Primary School], Kyiv, Litera LTD, 2011, 264 p.
2. Zabuzhanska I. *Kharakterystyka anhliiskyykh ta ukrainskyykh frazeolohizmiv za kolirnym komponentom* [Characteristics of English and Ukrainian Phraseology per Color Component], Aktualni problemy lnhvistyky ta metodyky vykladannia inozemnykh mov u vyshchomu navchalnomu zakladi ta shkoli, Vinnytsia, 2012, pp. 9–10.
3. *Navchalna prohrama z ukrainskoi movy dlia 1-3 klasiv* [The Ukrainian Language Curriculum for Forms 1-3]. Available at: <http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/ukrayinska-mova-1-3-klas.pdf>.
4. *Navchalna prohrama z ukrainskoi movy dlia 4 klasu* [The Ukrainian language Curriculum for Form 4]. Available at: http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/ukr-mova-ukr-4_1.pdf.
5. Skrypnyk L. H. *Frazeolohiia ukrainskoi movy* [Phraseology of the Ukrainian Language], Kyiv, Naukova dumka, 1973, 280 p.
6. Solovets L. O. *Frazeolohizm yak zasib formuvannia kultury spilkuvannia molodshykh shkoliariv* [Idiom as a Means of Forming Cultural Communication of Primary School Children], Pochatkova shkola, 2006, Vol. 6, pp. 19–22.
7. Strilets S. *Krylati vyslovy. Frazeolohizmy* [Popular Expressions. Idioms], Pochatkova osvita, 2014, Vol. 3, pp. 15–16.
8. Udovychenko H. M. *Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy: V 2-ku tomakh* [The Phrasebook of the Ukrainian Language], Kyiv, Vyd-vo AN Ukrainy, 1984, Vol. 1, 304 p.; Vol. 2, 384 p.
9. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. *Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy : posibn. dlia stud. filol. fak. vyshch. navch. zakl.* [Phraseology of Contemporary Ukrainian Language], Luhansk : Alma-mater, 2005, 400 p.

Стаття надійшла в редакцію 12.03.2017 р.